

TÜRKİYE HARİCİNDE BULUNAN OSMANLI KADI SİCİLLERİ*

MUSTAFA BİROL ÜLKER

(TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)

BİLGİN AYDIN

(Marmara Üniversitesi)

Osmanlı kadı sicilleri muhteva zenginliği dolayısıyla Osmanlı tarihi kaynakları arasında en önemli arşiv malzemelerinin başında gelmektedir.¹

* Türkiye dışındaki Osmanlı kadı sicilleri çok geniş bir coğrafyaya yayıldığı için bunlar hakkındaki çalışmaların eksiksiz bir listesini oluşturmak oldukça güçtür. Bu makalede elimizdeki imkânların elverdiği ölçüde tespit edilebilen çalışmalar değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın hazırlanması esnasında Arapça ve İngilizce makaleleri tercüme ederek çalışmaya katkıda bulunan Sn. Cemal Toksoy ve Ömer Faruk Bahadır ile Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphane ve Dokümantasyon Müdürlüğü personeline teşekkür ederiz.

¹ Osmanlı kadı sicillerinde farklı tür ve muhtevada belgeler kayıtlı bulunmaktadır. Sicillerdeki belge türleri kadı tarafından inşa edilmiş olanlar (hüccet, ilâm, ma'rûz, mürâsele, mukâvele, vekâlet, kefâlet, vasiyyet, tereke, taksim, vakıf, narh vb.) ile kadıya hitâben gönderilerek sicile kaydedilenler (ferman, berat, buyruldu, izin-nâme, hüküm vb.) olmak üzere ikiye ayrılır. Siciller birçok devlet adamı, müderris, âlim, şair, sanatkâr ve mimar hakkında biyografik bilgilerden köy, kasaba, mahalle, aşiret, cemaat adları ve iskân bilgilerine; tumar, sipahi ve vakıf kayıtlarından narh, belediye ve esnaf bilgilerine; tıp ve halk sağlığından Türkçe imlâ ve folklor bilgilerine kadar beşerî ve sosyal bilimlerin hemen her dalını ilgilendiren bir kültür birikimini ihtiva etmektedir. Kadı sicilleriyle ilgili muhteva değerlendirmeleri için bkz. İlber Ortaylı, "Kadı (Osmanlı Devleti'nde Kadı)", *DİA*, XXIV, 69-73; Ahmet Akgündüz, *Şer'îye Sicilleri; Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, c.I, İstanbul 1988, 11-51; Vehbi Günay, "Balkanlara Ait Siciller ve Karaferye Kazası Şer'îye Sicilleri Kataloğu", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, II (1997), 103-104; Said Öztürk, *Askerî Kassama Ait İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, İstanbul 1995, 19-25; Dursun Kaya, "Millî Kütüphane Şer'îye Sicilleri Toplu Kataloğu Projesi Çalışmaları", *Millî Kütüphane'ye Armağan*, Ankara 1999, 159-162;

Osmanlı Devleti'nin yayıldığı geniş coğrafyada sayıları birkaç bini bulan sancak ve kaza merkezindeki mahkemelerde her yıl binlerce yeni sicil mahkeme faaliyetlerine ait kayıtları toplamaktaydı. Eğer bunlar günümüze düzenli seriler halinde ulaşabilmiş olsaydı bugün sayıları yüzbinin üzerinde olacaktı.²

Yurtiçinde ve yurtdışında tespit edilebilen Osmanlı hâkimiyeti dönemine ait sicillerin sayısı ise günümüzde onbinlerle ifade edilebilecek büyük bir rakama ulaşmıştır. İstanbul'da faaliyet gösteren Osmanlı mahkemelerine ait siciller Sultan II. Abdülhamid döneminde Bâb-ı Meşihat'a bağlı olan ve *Sicillât-ı Şer'îye Dairesi* ismi verilen bir arşivde toplanmıştı.³ Cumhuriyet döneminde burası Diyanet İşleri'nin idaresine verilmiştir. Bugün aynı yerde İstanbul Müftülüğü'ne bağlı olarak faaliyet gösteren Şeriye Sicilleri Arşivi'nde 10,000'in üzerinde sicil bulunmaktadır. Son zamanlarda Türkiye'nin muhtelif şehirlerinden toplanan 9,000 kadar sicil de Millî Kütüphane'ye getirilmiş ve ülke içinde araştırmacıların hizmetine sunulan sicil sayısı 20,000'e yaklaşmıştır. Bu sicillerin önemli bir bölümünün kataloğu hazırlanmış ve bunlardan İstanbul'da bulunanları mikrofilme alınarak Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi'nde araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.

Türkiye sınırları dışında kalan Osmanlı kadı sicilleri ise günümüzde muhtelif ülkelerin arşiv, kütüphane ve araştırma merkezlerine dağılmış bulunmaktadır. Bulgaristan'ın başkenti Sofya'daki *National Library*'de Sofya, Eskicuma, Köstence, Rusçuk, Hacıoğlupazarı, Silistre, Vidin sicilleri, Romanya'nın başkenti Bükreş'teki Devlet Arşivi'nde Tulça sancağı sicilleri, Yunanistan'ın Selânik şehrinde bulunan *Macedonian Institute*'de Florina ve Selânik sicilleri ile Veria'da Karaferye kazası sicilleri, Suriye Millî Arşivi'nde Şam, Haleb, Hama sicilleri, Girit'de Hanya ve Resmo sicilleri, Üsküb'deki

İbrahim Yılmazçelik, "Şer'îye Sicillerinin Bir Merkezde toplanması Üzerine Bazı Mülâhazalar", *I. Millî Arşiv Şûrası* (Tebliğler-Tartışmalar 20-21 Nisan 1998 Ankara), Ankara 1998, 159-165.

² Günümüze ulaşmış en düzenli sicil serilerinden biri Üsküdar kadılığına ait olup İstanbul Müftülüğü Şer'îye Sicilleri Arşivi'nde bu kadılığa ait 811 defter bulunmaktadır. Daha sonra Üsküdar Vâlîde Camii'nde 250 kadar sicil daha bulunup tasnif edilmiş ve böylece bu kadılığa ait sicil sayısı 1061'e ulaşmıştır. Vâlîde Camii'nde bulunan siciller için bkz. İsmail Kurt-Bilgin Aydın "Üsküdar ve Çevresi Tarihinin Yeni Kaynakları: Valide Camii'nde Bulunan Siciller", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 101 (Nisan 1996), 205-216.

³ Sicil arşivinin kuruluşuyla ilgili olarak bkz. Bilgin Aydın, "Osmanlı Dönemi İstanbul Mahkemelerinde Sicillerin Korunması ve Şer'îye Sicilleri Arşivi'nin Kuruluşu" *Arşiv Araştırmaları Dergisi*, 1 (1999), 47-53.

Macedonia History Institute'de Manastır, Kalkandelen ve Üsküb sicilleri⁴ toplanmış bulunmaktadır. Arnavutluk, Kıbrıs, Mısır ve Filistin'de de siciller resmî kurumlar veya mahkemelerin elinde bulunmaktadır. Bunlar arasında kronolojik düzen ve sayı bakımından en önemli koleksiyonlar Kudüs, Suriye ve Bulgaristan'a ait olanlardır. Kudüs'e ait 626 sicil hâlen faal olan şer'î mahkemenin bir bölümünde araştırmacıların hizmetine sunulmaktadır.

Türkiye dışındaki arşivlerde mevcut şer'îye sicilleri hakkındaki araştırmalar son yıllarda büyük bir artış göstermiş ve bu konuda pek çok kitap ve makale yayınlanmıştır. Bunlardan bazıları şer'îye sicillerinin kataloglanması faaliyetlerine aittir. Çalışmaların önemli bir bölümü ise şer'îye sicillerine dayalı tarih araştırmalarıdır. Sicillerin tarih araştırmalarındaki yerine dâir bir çok makale de bunlara ilâve edilebilir. Aşağıda yurt dışındaki sicillerin durumu ve sayısı hakkında bilgi verilerek bunlar üzerinde yürütülen çalışmalar ve bunlarla ilgili yayınlar değerlendirilecektir.

Arnavutluk

Arnavutluk'ta bulunan Osmanlı dönemine ait şer'îye sicilleri Arnavutluk Devlet Arşivi'nde toplanmıştır. Bu arşiv bünyesinde XVI. yüzyıl sonundan XX. yüzyıl başlarına kadar süren bir zaman dilimini kapsayan 197 adet berat (Arnavut Belgradı) ve 129 adet Elbasan kadı sicili mevcut olup bunların kronolojik listesi Yaşar Yücel tarafından yayınlanmıştır.⁵ Ayrıca XIX-XX. asırlara ait 94 yıllık bir dönemi kapsayan 63 adet Tiran şer'îye sicilinin ise henüz kataloğu hazırlanmamıştır.⁶ Ergirikasrı (Gjirokastra) şehrine ait sicillerin ise Yunanistan'ın Yanya şehrinde bulunduğu dâir kaynaklarda bilgiler yer almaktadır.⁷

⁴ Bekir Kemal Ataman, *Ottoman Kadı Registers as a Source of Social History*, M.A. Dissertation, University College London Faculty of Arts School of Library Archive and Information Studies, Londra 1987; Balkan ülkelerinde bulunan Kadı Sicilleri için bkz. Günay, *a.g.m.*, 103-113.

⁵ Yaşar Yücel, "Arnavutluk Seyahatine Dair Rapor", *Türk Kültürü*, XXXIX/458 (Haziran 2001), 351-359; Çetin, *a.g.m.*, 53; *Arnavutluk Devlet Arşivleri Osmanlı Yazmalar Kataloğu*, Ankara 2001, xv-xvii.

⁶ Dritan Egro, "Arnavutluk'ta Osmanlı Çalışmaları", *XIII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 4-8 Ekim 1999, cilt: I, Ankara 2002, 359-362.

⁷ Egro, *a.g.m.*, 360.

Bosna-Hersek (Yugoslavya)

Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü Arşivi'nde Bosna Hersek bölgesine ait 66 adet kadı sicili bulunmaktadır. Bu sicillerin en eskisi 1631 tarihli Mostar sicili olup diğerleri Travnik, Lübin, Blaga, Zenik, Fojnik gibi bölgenin diğer şehirlerine ait sicillerden oluşmaktadır. Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde ise XVI-XIX. yüzyıllar arasını kapsayan 86 adet Saraybosna mahkeme sicili, Saraybosna Şehir Tarihi Arşivi'nde ise Livno, Visoko ve Temeşvar'a ait toplam 6 sicil yer almaktadır.⁸ Ayrıca Ankara'da Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde 1103-1132/1692-1718 yıllarını kapsayan 1 adet Saraybosna kadı sicili de mevcuttur.⁹

Bulgaristan- Romanya

Bulgaristan'da Cyril ve Methodius Millî Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü'nde Hacıoğlu Pazarcık, Vidin, Rusçuk, Silistre, Sofya ve Eski Cuma'ya ait 191 adet kadı sicili bulunmaktadır.¹⁰ Bu defterlerin ait oldukları bölgeler ve sayıları hakkında çeşitli kaynaklara göre farklı listeler düzenlenmiştir.¹¹

⁸ Günay, *a.g.m.*, 105-106; Çetin, *a.g.m.*, 53; Fehim Spaho, "Saraybosna Müesseselerinde Muhafaza Edilen Türk Dilindeki Arşiv Malzemeleri", çev: Atilla Çetin, *Türk Dünyası Araştırmaları*, II/12 (Haziran 1981), 102-106; Yuzo Nagata-Maçiko Nagata, "Saraybosna Şer'iyye Sicilleri Üzerinde Bir İnceleme", *XII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 12-16 Eylül 1994, cilt: III, Ankara 1999, 691; Yuzo Nagata, *Materials on the Bosnian Notables*, Tokyo 1985, 9-10; Azra Gadzo-Kasumovic, "O Sıdzılıma U Gazi Husrev Begovoj Biblioteci", *ANALI*, 21-22, Saraybosna 2003, 41-83.

⁹ Günay, *a.g.m.*, 106; Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak", *A.Ü.D.T.C.F.Dergisi*, 1/2 (1943), 89-96; Bu makalede bahsi geçen Bosna sicili Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde Y.514'de kayıtlıdır.

¹⁰ Günay, *a.g.m.*, 106.

¹¹ *Bulgaristan'daki Osmanlı Evrakı*, haz. Necati Aktaş-Seyit Ali Kahraman, Ankara 1994, XVII, 26; Çetin, *a.g.m.*, 50; Atilla Çetin, "Yabancı Ülkelerde Bulunan Osmanlı Arşiv Malzemeleri, Yayınları ve Önemi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, II/7 (1980), 188-193; Yücel Özkaya, "Sofya'da Milli Kütüphane "Nationale Biblioteque"deki Şer'iyye Sicilleri", *A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIII/24 (1979-1980), 24-29; Mihail Guboğlu, "Tuna Boyundaki Kadı Sicilleri ve Bâzi Defterler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 66 (Haziran 1990), 9-29; Ataman, *a.g.e.*, Sofya Milli Kütüphanesi Ş. Sicilleri Listesi; Sofya'daki Milli Kütüphane'de bulunan siciller üzerine en son çalışma Svetlana Ivanova tarafından yapılmıştır: "The Sicills of the Ottoman Kadis Observations over the Sicill Collection at the National Library in Sofia, Bulgaria", *Pax Ottomana: Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Sota-Yeni Türkiye, Haarlem-Ankara 2001, 51-76.

Ayrıca Bulgaristan genelinde 1000 tane kadı sicili ve defterin mevcut olduğunu bu konuyla ilgili bir çalışmada ileri süren Mihail Guboğlu, Hacıoğlu Pazarcık'daki (Tolbukin) Devlet Arşivi'nde de kadı sicil defterlerinin bulunduğunu belirtmektedir.¹² Bulgaristan sınırları içinde yer alan bölgelere ait kadı sicillerinden bir kısmı da günümüzde İstanbul Müftülüğü Şer'iyeciler Arşivi'nde muhafaza edilmektedir. *Bilâd-ı Metrûke Mahkemesi* adı altında Varna, Osmanpazarı, Köstence, Mecidiye ve Tuna'ya ait 36 defter¹³ mevcut olup bu defterlerin mikrofilmleri Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi'nde araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.

Romanya'nın başkenti Bükreş'te bulunan Devlet Arşivi'nde Osmanlı arşiv belgeleri arasında kadı sicil defterlerinin de yer aldığı belirtilmektedir.¹⁴ Kaynaklarda kadı sicili olarak belirtilmediği halde Atilla Çetin tarafından sicil olduğu tespit edilen Tulça sancağına ait 55, Rusçuk'a ait 53, Tuna vilâyetine ait 154, Varna sancağına ait 5 defter envanter kayıtlarında bulunmaktadır.¹⁵

Makedonya

Üsküb'deki Makedonya Devlet Arşivi'nde toplam 195 adet kadı sicili bulunmaktadır. 1015-1328/1607-1912 yılları arasını kapsayan 185 adet Manastır sicilinden başka¹⁶, 2 adet Debre (1904-1905), 1 adet Ohri (1904-1907), 1 adet Pirlepe (1830-1833), 4 adet Kalkandelen (1899-1912), 2 adet İştîp (1823-1824) kadılığına ait olmak üzere toplam 10 adet sicil vardır. Yayınlarının tanıtımı için bir katalog neşreden Makedonya Devlet Arşivi, bu katalogta arşivde mevcut kadı sicillerine dâir bilgiler de vermiştir.¹⁷ Bu sicil-

¹² Guboğlu, *a.g.m.*, 29.

¹³ Günay, *a.g.m.*, 107.

¹⁴ Özkaya, *a.g.m.*, 22; Atilla Çetin, "Türkiye Haricindeki Osmanlı Şer'iyeciler Sicilleri Hakkında", *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, V/1 (1981), 53; Mihail Guboğlu, "Romanya Tarihine Ait Türk Kaynakları (Bunların Önemi ve Yayınlanma Meselesi)", *VII.Türk Tarih Kongresi Ankara 25-29 Eylül 1970 Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 1973, 502.

¹⁵ Atilla Çetin, "Romanya'da Bulunan Osmanlı Arşiv Malzemelerinin Yayınları ve Önemi (1)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, II/9 (Ekim 1980), 244.

¹⁶ Makedonya Tarih Enstitüsü Üsküb Milli Arşivi'nde bulunan Manastır kadı sicillerinden bazılarını 5 cilt halinde ve faksimileleri ile birlikte yayınlamıştır (*Turski Dokumenti za Makedonskata İstorija*, yayınlayan: P. Dzhambovski ve Arif Starov, c. I-V, Üsküb 1951-1958).

¹⁷ *Catalogue des Publications des Archives de la Macedoine, de L'usam et de L'uay* (Relatives a la Macedoine), Üsküb 1988.

lerden Manastır kadılığına ait 185 adet defterin mikrofilmleri T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'na getirilmiştir.¹⁸ Ayrıca başta Ohri Arşivi olmak üzere bölge arşivlerinde tasnif edilmemiş evrak ve defterlerin arasında başka kadı sicillerinin bulunma ihtimâli de vardır.¹⁹

Yunanistan

Yunanistan'da mevcut bazı bölgelerin sicillerinin Selanik'teki Makedonya Tarihi Arşivi'nde bulunduğu bilinmektedir. Bu sicillerin listesi elimizde mevcut değildir.²⁰ Fakat son dönemlerde yapılan çalışmalardan bu defterlerin başta Selanik olmak üzere etrafındaki Avret Hisar (Kilkis), Katerini ve Pazargiah (Kassandra) kazaları ile ilgili olduğu, 1694-1912 yıllarını kapsayan 337 defterlik bir seri şeklinde tasnif edildiği öğrenilmektedir.²¹ Selanik, Naoussa, ve Karaferye (Verroia)'ya ait olan sicillerden seçilen bazı belgeler Ioannis Vasdravellis tarafından yayınlanmıştır.²² Girit'e ait sicillerden 162 adeti günümüzde Girit'teki Iraklion Belediye Kütüphanesi'ndedir.²³

¹⁸ Atilla Çetin, "Türkiye Haricindeki Osmanlı Şer'iyye Sicilleri Hakkında", *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, V/1 (1981), 53; *Makedonya'daki Osmanlı Evrakı*, haz. Orhan Sakin-Uğurhan Demirbaş, Ankara 1996, 21, 50-55, 115; Günay, *a.g.m.*, 107-108.

¹⁹ *Makedonya'daki Osmanlı Evrakı*, 22.

²⁰ Günay, *a.g.m.*, 108; Çetin, *a.g.m.*, 54.

²¹ Evangelia Balta, "Yunanistan'da Türk Arşivleri", çev:Herkül Milas, *Tarih ve Toplum*, XII/67 (Temmuz 1989), 42-44; a.y., *Problemes et Approches de L'Histoire Ottomane: un itinéraire scientifique de Kayseri a Eğriboz*, İstanbul 1997, 262; a. y., "Ottoman Archives in Greece", *Balkanlar ve İtalya'da Şehir ve Manastır Arşivlerindeki Türkçe Belgeler Semineri*, TTK, Ankara 2003, 18-19.

²² *Historika Archeia Makedonia*, t. A, *Archeion Thessalonikes*, 1695-1912, Selanik 1952; t. B, *Archeion Veroyias-Naouis*, 1598-1886, Selanik 1954.

²³ Adnan Ekşigil, "Girit Kadı Defterleri", *Tarih ve Toplum*, VIII/43, İstanbul 1987, 9-12; A. Nükhet Adıyeke, "XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Kadı Sicillerinde Zımmi Davaları", *Pax Ottomana: Studies in Memoriam Prof.Dr. Nejat Göyünç*, Sota-Yeni Türkiye, Haarlem-Ankara 2001, 77. Bu çalışmanın yayına hazırlanmasından sonra elimize geçen Nuri Adıyeke'nin "Stavrınidis ve Girit'teki Osmanlı Kadı Sicilleri" isimli makalesinde Girit sicillerinin Kandiye'de Vikeleia Kütüphanesi'nde bulunduğu ve 225 adet olan sicillerden bazılarının II. Dünya Savaşı'ndan sonra kaybolduğu ifade edilmiştir (*Kebikeç*, 17 (2004), 75-76). Adıyeke'nin belirttiğine göre Nikos Stavrınidis bu siciller üzerine çalışmalar yapmış ve bunların bazılarını Yunanca'ya çevirerek basit bir kataloğunu hazırlamıştır (*Metafrasis Turkinon İstorikon Eggrafon*, c. I-V Herakleion-Crete 1975-1985). Ayrıca bkz Evangelia Balta, "Ottoman Archives in Greece", 19 ve Elizabeth A. Zachariadou, "The Turkish

İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nde ise (İVBMA) 35 adet Hanya, 97 adet Kandiye; 72 adet Resmo ve bölgeleri bilinmeyen fakat Girit sicili olarak kaydedilmiş 11 tane olmak üzere toplam 210 adet sicil defteri mevcuttur.²⁴ Bu arşivde ayrıca Kesriye'ye ait 4, Midilli'ye ait 18 kadı sicilinin yanı sıra Selânik sicili olarak kaydedilmiş aralarında Vodine, Karacaabad, Karaferye, Kavala, Karacova ve Drama bölgelerinin de bulunduğu toplam 30 adet defter yer almaktadır.²⁵ Karaferye kadı sicillerinin bir kısmı Karaferye kazasında, bir kısmı Ankara Millî Kütüphane'de, bir bölümü Edremit Muzaffer Akpınar Halk Kütüphanesi'nde bulunmakta olup Karaferye sicilleri üzerinde çalışma yapan Vehbi Günay tarafından ayrıntılı bir listesi hazırlanmıştır.²⁶ Ayrıca 2 tane Karaferye sicili de İVBM Arşivi'nde bulunmaktadır.²⁷

Kırım

Kırım kadı sicillerinin varlığı son zamanlarda ortaya çıkarılmış olup Prof. Dr. Halil İnalçık "Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Bulundu" isimli makaleyle bu sicilleri ilim âlemine tanıtmıştır.²⁸ Osmanlı Devleti'ne tâbi Kırım Hanlık ülkesine ait olan ve orijinalleri şimdi St. Petersburg Kütüphanesi'nde muhafaza edilen 121 defterden 61'inin mikrofilmli Kırım Simferopol'deki İsmail Gaspıralı Kütüphanesi'ndedir.²⁹ Söz konusu 61 cildin birer nüsha mikrofilmli Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi Halil İnalçık Koleksiyonu'na da kazandırılmıştır. Bunlardan başka *National Library of Russia*'da da bazı sicillerin bulunma ihtimâli vardır.

Archive of the Vikelaia Municipality Library of Herakleion (Kandiye), *Balkanlar ve İtalya'da Şehir ve Manastır Arşivlerindeki Türkçe Belgeler Semineri*, TTK, Ankara 2003, 25.

24 Ayşe Nükhet Adıyeke-Nuri Adıyeke, "Newly Discovered in Turkish Archives: Kadı Registers and Other Documents on Crete", *Turcica*, XXXII (2000), 447-463 (sicillerin listesi için bk. 457-462).

25 Müslüm Dobur, *İstanbul Vakıflar Arşivi Arap Harfli Defterler Kataloğu*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü lisans tezi, İstanbul 1993.

26 Günay, *a.g.m.*, 109-113.

27 Dobur, *a.g.e.*, 28.

28 Halil İnalçık, "Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Bulundu", *TTK Belleten*, LX/227 (Nisan 1996), 165-190.

29 Ahmet Nezihi Turan, "Kırım Kadı Sicilleri Hakkında Notlar", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 9 (2003), 1-16. St. Petersburg'da muhafaza edilen ve 1608-1823 yıllarına ait olan sicil defterlerinin kesin adedini, Kırım sicilleri konusunda yakında bir çalışma yayınlayacak olan Fehmi Yılmaz ve Ahmet Cihan 121 olarak verdiler. Bu bilgiden dolayı kendilerine müteşekkirimiz.

Kıbrıs

Kıbrıs'ta Osmanlı dönemine ait kadı sicilleri³⁰ muhtelif kurumlara dağılmış bir halde olup bunlardan 54 tanesi K.K.T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde, 4 tanesi Lefkoşa'daki eski ismi Mevlevî Tekkesi Müzesi olan Etnografya Müzesi'nde ve 7 tanesi de Girne'deki Millî Arşiv'de bulunmaktadır.³¹ Geçtiğimiz yıllarda Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Kıbrıs Millî Arşivi ve Kıbrıs Vakıflar Arşivi arasında yapılan görüşmeler sonucunda Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'ndan gönderilen uzman personel Kıbrıs'ta bazı incelemelerde bulunmuştur. Kıbrıs vakfiyeleri üzerine çalışmalar yapılırken tespit edilen 56 tane kadı sicilinden³² H.988-1238 / M.1580-1823 yıllarını kapsayan 31 tanesinin fotokopisi Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'na getirilmiştir.³³

Kudüs ve Filistin

Kudüs, Hayfa, Yafa, Nablus ve Gazze'de Osmanlı döneminden kalmış çok sayıda kadı sicili mevcuttur.³⁴ Bu sicillerden Kudüs bölgesine ait olanlar günümüzde doğu Kudüs'te Selahaddin Caddesi'nde faaliyet gösteren Şer'î Mahkeme binasındaki çelik kasalarda muhafaza edilmektedir.³⁵ Kudüs Mahkemesi ve bu mahkemede muhafaza edilen kadı sicilleriyle ilgili dikkate değer bilgiler ihtiva eden bir belgeden, XIX. yüzyılın sonunda Kudüs Mahkeme-

³⁰ Çetin, *a.g.m.*, 55; Vergi H. Bedevi, "Kıbrıs Şer'i Mahkeme Sicilleri Üzerinde Araştırmalar", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)*, *Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara 1971, 139-148.

³¹ Mustafa Haşim Altan-James A.McHenry, Jr., and Ronald C. Jennings, "Archival Materials and Research Facilities in the Cyprus Turkish Federated State: Ottoman Empire, British Empire, Cyprus Republic", *IJMES*, VIII (1977), 29-42; Nuri Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti: Yönetim, Kilise, Ayân ve Halk (1750-1800)*, Gazimağusa 2000, XXVII, XXX; Kemal Çiçek, "Lefkoşa Kadı Sicilleri" [Jacob Merkelbach'ın *Die Protokolle des Kadiamtes Nikosia aus den Jahren 1105/06 (1693-1695)* isimli eserinin tanıtımı], *Tarih ve Toplum*, XVII/98 (Şubat 1992), 62-63.

³² *I. Millî Arşiv Şûrası (Tebliğler-Tartışmalar) 20-21 Nisan 1998 Ankara*, Ankara 1998, 213-214.

³³ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul 2000, 442.

³⁴ Çetin, *a.g.m.*, 55.

³⁵ Jon E. Mandaville, "The Ottoman Court Records of Syria and Jordan", *JAOS*, LXXXVI/3 (1966), 318; Sabahattin Samur, "Kudüs Şer'i Mahkeme Sicilleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (1990), 313-322 [Makale Kâmil Cemil el-Aseli'nin *Vesâik Makdisiyye Tarihiyye* adlı eserinin (c.I, Amman 1983, c.II, Amman 1985) cilt:I, 10-22'den çevirisidir.].

si'nde 335 sicil in mevcut olduğunu öğrenmekteyiz.³⁶ Kudüs sancağı mahkemesinin Bâb-ı Meşihat'a gönderdiği 13 Ramazan 1332 tarihli arz, mahkemenin faaliyet gösterdiği binanın Şam Emiri Tengiz Han tarafından inşa ettirilen bir medrese olduğunu ve bu medresede Hanefî âlimlerinin ders vermesi şartı konduğunu göstermektedir. Belgeye göre bu medrese 1021 tarihinden itibaren 311 sene boyunca mahkeme olarak kullanılmıştır. Fakat mahkemenin 1021 tarihinden önce faaliyetlerini nerede yürüttüğü belirtilmemiştir. Belgede mahkemeye ait en eski sicil in 936 tarihli olduğu da ifade edilmektedir.

Günümüzde Kudüs Mahkemesi Arşivi araştırmacılara açık olup çalışma izni Kudüs Müftüsü ve Yüksek İslâm Konseyi başkanından alınmaktadır. Kudüs Mahkemesi bölgenin en eski mahkemesidir. 1574 yılının Nisan ayı ile 1576 yılının Ağustos ayı arasındaki 28 aylık bir dönem dışında son 454 yılın bütün sicilleri mevcuttur. 1984 yılı itibariyle defter adedi 626 olan koleksiyonun ilk defteri yukarıdaki belgede de belirtildiği üzere 936 h./1530 tarihlidir. XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar olan dönemi içeren defterlerin 416 tanesi Osmanlı dönemine aittir. Bunlardan sonuncusunun üzerinde 1335-1336 h./1917 tarihi bulunmaktadır.³⁷ Osmanlı dönemi sicillerinin tamamı mikrofilme çekilmiştir. Şer'î mahkemede orijinal sicillere ilâveten 150 adet sicilden oluşan ve "Yeni Sicil Serisi" adı altında tasnif edilmiş olan XVI. yüzyıl ve XX. yüzyıl arasındaki döneme ait bir seri daha vardır.³⁸

Nablus Şer'î Mahkemesi bölgenin en eski ve zengin ikinci koleksiyonuna sahiptir. Bu koleksiyondaki ilk 5 defter 1656-1658, 1686-1691 ve 1723-1730 yıllarını kapsamaktadır. 1798 yılından itibaren eksiksiz olarak mevcut olan toplam 226 sicil in 50 tanesi Osmanlı dönemine aittir.³⁹ Yafa Şer'î Mahkemesinde ise en eski tarihli 1799 olmak üzere 363 sicil yer al-

³⁶ Bu belge İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nde bulunmaktadır. Fakat belgeler henüz tasnif numarası almadığı için numarası gösterilememiştir.

³⁷ Beshara B. Doumani, "Palestinian Islamic Court Records: A Source for Socio-economic History", *MESA Bulletin*, XIX (1985), 155-163; Adel Manna, "The Sijill as Source for the Study of Palestine During the Ottoman Period, with Special Reference to the French Invasion", edited by. David Kushner, *Palestine in the Late Ottoman Period: Political, social and economic transformation*, Leiden 1986, 354-355.

³⁸ Khadr Salameh, "Aspects of the Sijills of the Shari'a Court in Jerusalem", Edit. Sylvia Auld – Robert Hillenbrand, *Ottoman Jerusalem: The Living City:1517-1917*, Londra 2000, 106-108.

³⁹ Doumani, *a.g.m.*, 164.

maktadır. Bu sicillerden 189'u Osmanlı dönemine aittir. el-Halil (Hebron) Bölge Mahkemesi'ndeki ilk defter 1867 tarihli'dir. Bu mahkemeye ait 142 defterin 28 tanesi Osmanlı dönemine aittir. Cenin sicillerinin en eski tarihli 16 Temmuz 1883'dür. Yaklaşık 105 defterin 20 tanesi Osmanlı dönemine aittir.⁴⁰

Hayfa mahkemesinin 1869 tarihli defteri sicil serisinin en eski defteridir. 92 adet Hayfa defterinin 19'u Osmanlı dönemine aittir. Ayrıca Prof. Aharon Layish'in Hebrew Üniversitesi'ndeki bürosunda 80 defter daha vardır. Bu defterlerin 20 tanesi Osmanlı, geri kalanları manda dönemine aittir. Nâsıra (*Nazareth*) mahkemesinde 1919'dan günümüze kadar tutulmuş 80 sicil mevcuttur. Ancak gene Prof. Layish'te 80 defter daha bulunmakta olup bunun 1887-1919 yıllarına ait olan 36 tanesinin dışındakiler manda dönemine aittir. 1971 yılı itibariyle Akka mahkemesine ait 24 adet sicil tespit edilebilmiştir. Bunların en eskisi 1887 yılına aittir.⁴¹

Medine

Medine'ye ait sicilleri ilim âlemine duyuran Faiz b. Musa'nın bir çalışması olmuştur. Yazar, *Ba'zu'l-A'yân ve A'lâmi'l-Kabâ'il fî Vesâ'iki'l-Mahkemeti's-şer'iyye bi'l-Medineti'l-Münevvere Hilâli'l-Ahdi'l-Osmânî 960-1300/1553-1883* isimli çalışmasında (Kuveyt 1423/ 2002) Medine mahkemesi sicillerini de tanıtmıştır. Yazarın verdiği bilgilere göre Medine sicilleri 967 tarihinden başlamakta ve 1369 senesine kadar devam etmektedir. Kitapta bu sicillerden Osmanlı idaresine ait 117 sicilin listesi verilmiş olup bunlar 967-1300 tarihleri arasına aittir. Liste kronolojik olarak düzenlenmiş ve sicillerin sayfa sayısı, belge adedi ve ihtiva ettiği seneler hakkında bilgi verilmiştir. Yazar, Medine sicillerinin içerisinde Arapça belgelerin yanısıra Türkçe belgelerin de mevcut olduğunu söylemektedir.

Yazar eserinde Medine sicillerini kullanarak kabileler ve meşhur şahısların biyografileri hakkında bilgiler vermiş ve sicillerden Hz. Peygamberle ilgili bazı kayıtlar, Medine kadıları, âlimler, eşraf ve âyân, hacılar, haremeyn vakıfları, hac yolu üzerindeki kabileler ve reisleri, yer isimleri, Mescid-i Nebevî, Medine yöneticileri ve bazı tarihi olaylar hakkında malumat vermek için faydalanmıştır.

⁴⁰ Doumani, *a.g.m.*, 165.

⁴¹ Doumani, *a.g.m.*, 166.

Suriye-Ürdün

Suriye'nin başkenti Şam'da bulunan ve Millî Arşiv (*Archives Nationales de Syrie*) olarak adlandırılan *Müdiriyyetü'l-Vesâ'ikü't-Tarihiyye* (*Direction des Documents Historiques*)'de Şam, Haleb, Hama mahkemele-
rinin sicilleri bulunmaktadır. Şam sicilleri 804 adettir (991-1304/1583-1887). Haleb sicilleri 644 (943-1353/1536-1935), Hama sicilleri ise 64 adettir (942-1343/1535-1925).⁴² Muhammed Adnan Bahit ve arkadaşları Amman'daki *el-Camiatü'l-Ürdüniyye*'nin yayınları arasında çıkan bir katalogda Eriha, İrbid, Beytüllahm, Cenin, Haleb, Hayfa, el-Halil, Dimeşk, Aclun, Akka, Amman, Tufeyle, Kerek, Maan, Nablus, Nâsıra, Tibeyra, Yafa ve Salt sicillerinin listelerini yayınlamışlardır. Bu katalogta İsrail/Filistin'de bulunan sicillere ilâveten Suriye/ Filistin sicillerine ait mikrofilmlerin listesi de vardır.⁴³ Ürdün'de bulunan mahkeme sicilleri üzerine çalışmak için Amman'daki *Mahkemetü'ş-Şer'iyye*'nin kadısından izin almak gerekmektedir.⁴⁴ Humus Mahkemesi'ne ait sicillerden de günümüze ulaşanlar mevcuttur. Şam'daki *Institut Français d'Etudes Arabes de Damas* tarafından 1999 yılında yayınlanan Şam Merkez Arşivi'nin katalogu bu konuda büyük bir boşluğu doldurmuş ve Şam, Haleb, Hama, Humus ve Gazze mahkemelerine ait sicillerin listeleri yayınlamıştır.⁴⁵ Evâmir-i Sultaniyye ismi verilen ve önce Haleb kadılığı sicilleri ile beraber tasnif edilmişken, sonradan bu seriden ayrılan 63 adet ferman defteri arşivin önemli koleksiyonlarından birini oluşturmaktadır. Bu defterler 1101-1288/1689/1871 tarihleri arasına aittir. Bu defterler aslında

⁴² Jon E. Mandaville, "The Ottoman Court Records of Syria and Jordan", *JAOS*, LXXXVI/3 (1966), 311-319; Çetin, *a.g.m.*, 51-52; Abdul-Karim Rafeq, "Les Registres des Tribunaux de Damas comme source pour l'histoire de la Syrie"; *Bulletin D'Etudes Orientalis*, XXVI (1973), 219-226; Abdul-Karim Rafeq, "The Law-Court Registers of Damascus, With Special Reference to Craft-Corporations During the First Half of the Eighteenth Century", Jacques Berque-Dominique Chevallier, *Les Arabes Par Leurs Archives (XVIIe – XXe siècles)*, Paris 1976, 142-143.

⁴³ *Keşşâfu ihsâi zemeni li-sicillâtî'l-mehâkimi'ş-şer'iyye ve'l-evkâf el-İslâmiyye fi Bilâdi'ş-Şam*, Muhammed Adnan Bahit-Nevfan Reza Hamud vd., cilt: I-II, Amman 1405/1984; James A. Reilly, "Shari'a Court Registers and Land Tenure around Nineteenth-Century Damascus", *Mesa Bulletin*, XXI/2 (1987), 155.

⁴⁴ Jon E. Mandaville, "The Ottoman Court Records of Syria and Jordan", *JAOS*, LXXXVI/3 (1966), 317-318.

⁴⁵ Brigitte Marino, Tomoki Okawara, *Catalogue des registres des tribunaux ottomans: conserves au centre des archives de Damas*, Institut Français d'Etudes Arabes de Damas Centre des Archives de Damas, Şam 1999.

kadırlara gönderilmiş fermanlardan oluştuğu için bu seriyi de mahkeme sicillerinin bir parçası olarak değerlendirmek mümkündür. Ayrıca Suriye'nin diğer bölgelerine ait sicillerin de Suriye'deki arşivlerde yapılan tasnif çalışmaları sırasında bulunma ihtimâli vardır.

Lübnan

Günümüzde Lübnan'ın bir liman şehri olan Trablus (Trablus Şam) 1516 yılından itibaren bir Osmanlı eyâletinin merkeziydi. XVII. asırda merkez sancağından başka Hama, Humus, Selemiyeye ve Cebele sancakları vardı. Sayda ve Beyrut sancakları da Trablus Şam'a bağlı olmakla beraber zaman zaman Şam'a bağlanmışlardır.⁴⁶ Bugün Trablus'a ait 70 defter mevcut olup birinci defterdeki ilk kaydın tarihi 1077/1666'dır. Defterlerin bazıları geçtiğimiz yıllar içinde ilgisizlikten kaybolmuşsa da 1077-1300/1666-1883 yılları arasında kapsayan 70 defter günümüze ulaşabilmiştir. 1982 yılında *Râbutâtü'l-ihyâi'l-fikrî* adıyla kurulan bir araştırma merkezi bu sicilleri İsrail Savaşı sırasında bir nüsha çoğaltmış ve fihristini hazırlamıştır. Ayrıca Trablus Şam'daki Lübnan Üniversitesi tarafından Trablus sicillerinin 1077-1078/1666-1667 tarihli olan ilk sicili yayımlanmıştır.⁴⁷

Mısır

Mısır'da Osmanlı dönemine ait siciller Kahire'de *Dârü'l-Mahfâzât ve Dârü'l-Vesâ'iku'l-Kavmiyye*'de muhafaza edilmektedir. Bunların dışında, başka şehirlerde de mahkeme arşivleri bulunmaktadır.⁴⁸ Kahire'deki Şer'î Mahkeme Arşivi'nde çeşitli defter serileri bulunmakta olup 937-1292/1530-1875 yıllarını içeren *Bâbü'l-Âli* serisi 559 defter, 961-1292/1553-1875 yıllarını içeren *Kısmetü'l-Askeriyye* serisi 418 defter, 970-1298/1562-1876 yıllarını içeren *Kısmetü'l-Arabiyye* serisi 157 defterden oluşmaktadır. Ayrıca muhtelif defterler başlığı altındaki bir seride 762 defter yer almaktadır.⁴⁹ Bu

⁴⁶ Cengiz Orhonlu, "Trablus", *İA*, XII/1, İstanbul 1979, 452-455.

⁴⁷ *Vesâ'ikü'l-Mahkemetü's-Şer'iyye bi-Trablus*: sicillü'l-evvel 1077-1078/1666-1667, takdim: Ömer Tedmuri-Frederik Matuk-Halid Ziyade, *Camiatü'l-Lübniyye*, Trablus 1982.

⁴⁸ Abdel Rahim Abdel Rahman, "The Ottoman Provincial Courts in Egypt as a Source for the Study of Economic and Social History", *Histoire économique et sociale de l'Empire ottoman et de la Turquie (1326-1960)*, Paris 1995, 1-10.

⁴⁹ Galal H. El-Nahal, *The Judicial Administration of Ottoman Egypt in the Seventeenth Century*, Chicago 1979, 9; J.Deny, *Sommaire des Archives Turques du*

defter serilerinin içinde bulunduğu *Defterhânetü'l-Mahkemetü's-Şer'iyye* (Şubra)'nin tam listesi yayınlanmıştır.⁵⁰ İskenderiye kadı sicilleri Akkari bölgesinin şer'iyye mahkemesindedir. Bu defterlerden bazıları kayıptır.⁵¹

Irak

Irak'ın önemli şehirlerinde Osmanlı dönemine ait evrak ve defterlerin bulunduğu dâir bazı kaynaklarda müteferrik bilgilere rastlanmaktadır.⁵² Musul Arşivi'nde mahkeme kayıtlarının bulunduğu bilinmektedir.⁵³ Son dönemde Basra sicilleri üzerine yapılan bir çalışmadan alınan bilgilere göre günümüzde Bağdat Üniversitesi'nde ve Irak Millî Arşiv Merkezi'nde bazı sicillerin bulunduğu belirtilmektedir. Ayrıca Basra Üniversitesi bünyesinde kurulan Körfez (*Halic*) Ülkeleri Araştırma Merkezi'nde de Basra şehrine ve Körfez bölgesindeki ülkelere ait siciller bulunmaktadır.⁵⁴

Macaristan-Avusturya

Macaristan ve Avusturya'daki arşiv ve kütüphanelerde kadı sicillerinin bulunduğu dâir literatürde herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.⁵⁵ Macaristan'da Osmanlı hakimiyeti döneminden kalan ve Hatvan kadılığınca düzenlenmiş olan iki hüccet üzerine rahmetli M.Tayyib Gökbilgin tarafından bir

Caire, Caire 1930, 214-217; Andre Raymond, "Les Documents du Mahkama Comme Source Pour L'Histoire Economique et Sociale de L'Egypte au XVIII Siecle", Jacques Berque-Dominique Chevallier, *Les Arabes Par Leurs Archives (XVIe – XXe siecles)*, Paris 1976, 126-128;

50 Daniel Creelius, "The Organization of Waqf Documents in Cairo", *IJMES*, II (1971), 274-275.

51 Salah Ahmed Heridi Ali, *el-Caliyâtü'l-Avrubiyye fî'l-İskenderiyye fî'l-asri'l-Osmânî: Dirâsat Vesâ'ikiyye min Sicillâtü'l-Mahkemetü's-Şeri'iyye*, İskenderiye 1987/1988, 7-9.

52 Çetin, *a.g.m.*, 52.

53 Josef Matuz, "Wissenschaftliche Nachrichten: Osmanistische Archivreisen im Irak und Syrien", *ZDMG*, 129 (1979), 1-4.

54 Mustafa Kazım el-Medamaği, *Nusûsün mine'l-vesâ'ikü'l-Osmâniyye an târihi'l-Basra fî sicillâtü'l-Mahkemeti eş-Şeriyye fî'l-Basra* (1188-1330 h.), Basra 1982, 9-16.

55 Macar ilim adamı Sandor Papp, kendisi ile yapılan görüşmede, Budapeşte'de bulunan *Magyar Tudományos Akademia*'da (Macar İlmî Akademisi Şarkiyat Kütüphanesi) 1 adet Temeşvar kadı sicilinin bulunduğunu tahmin ettiğini, gidince inceleyip bilgi vereceğini bildirmiştir.

çalışma yapılmış fakat bu iki hüccetin hangi kütüphane veya arşivde bulunduğu belirtilmemiştir.⁵⁶

Diğer Ülkeler

Yemen, Cezayir, Tunus, Libya gibi uzun bir dönem Osmanlı hakimiyetinde kalan ülkelerdeki kadı sicillerinin durumu hakkında elimizde henüz yeterli bilgiler yoktur. Hem bu ülkelerdeki arşiv tasnif çalışmaları sonucunda hem de yeni yayınlar aracılığıyla ileriki yıllarda bu husustaki eksikliklerin giderilmesi mümkün olacaktır.

⁵⁶ M.Tayyib Gökbilgin, "Hatvan Kadılığının iki sicilli", *Hungaro-Turcica: Studies in Honour of Julius Nemeth*, ed. Gy.Kaldy-Nagy, Budapeşte 1976, 315-319.